

Vladimir Ilić

*Odeljenje za sociologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
vilic@f.bg.ac.rs*

Teorijska usmerenost i validnost kod posmatranja u sociologiji i antropologiji*

Apstrakt: U napisu se razmatraju tesno povezana pitanja teorijske usmerenosti i validnosti pri primeni metoda posmatranja u sociologiji i antropologiji. Ovom članku prethodio je tekst u kojem su razmotrena pitanja zadovoljavanja načela objektivnosti, sistematičnosti i pouzdanosti pri primeni posmatranja kao istraživačkog postupka. Opštiji problem odnosa teorije i istraživanja pri primeni posmatranja biće analiziran u narednom tekstu. U uvodnom odeljku pokazuje se opšti okvir hipotetičko-deduktivnog shvatanja nauke i uloga metoda posmatranja u ovom kontekstu. U narednom odeljku napisa analizira se nastojanje da se pronađu opovrgavajući slučajevi i razmatraju se granice postupka analitičke indukcije. Ovaj odeljak bavi se uticajem analize podataka u kvalitativnom obliku dobijenih (najčešće učesničkim) posmatranjem i izgradnje objašnjenja na validnost posmatranja. Naredni odeljak članka pokazuje mogućnost povećanja validnosti posmatranja pomoću uključivanja drugih izvora i načina prikupljanja podataka. U zaključnom odeljku pokazuje se uticaj preneglašavanja epistemoloških razlika između kvalitativne i kvantitativne orijentacije u sociologiji i antropologiji na mogućnost povećavanja validnosti posmatranja kao istraživačkog postupka.

Ključne reči: posmatranje, validnost, kvalitativna i kvantitativna orijentacija, analitička indukcija

Uvod

Pitanja teorijske usmerenosti i validnosti tesno su povezana. Od Lazarsfelda i Bartona ključ validacije je potvrđan odgovor na pitanje "da li se meri (istražuje) ono što se misli da se meri (istražuje)"? (Lazarsfeld, Barton 1969). Treba se setiti da sama reč *theoria* izvorno znači posmatranje. U ovom napisu ovaj će problem biti posebno ispitan s obzirom na njegove posledice po posmatranje u sociologiji i u antropologiji. Pitanja zadovoljavanja načela objektivno-

* Tekst je deo projekta "Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri" (br. 179035) koji u potpunosti finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

sti, sistematičnosti i pouzdanosti pri primeni posmatranja kao istraživačkog postupka razmotrena su u posebnom tekstu. Opštiji problem odnosa teorije i istraživanja pri primeni posmatranja zahtevaće, takođe, poseban napis kao okvir razmatranja.

S obzirom na ovakvo situiranje problema, temi ovog članka može se prići neposredno. V. Vučinić-Nešković piše da se "plan opservacije oslanja uvek na niz pitanja koje istraživač sebi postavi kada konkretizuje glavni cilj istraživanja, na koja odgovor može da dobije pre svega posmatranjem. Tada se mora uzeti u obzir vreme koje imamo na raspolaganju, broj i karakter aktivnosti koje pratimo, veličina prostora u kome se one odvijaju, kao i broj učesnika koje želimo da obuhvatimo" (Vučinić-Nešković 2013, 114)., Kada je reč o ambicioznijim proučavanjima mora se, naravno, eksplicirati i teorija i iz nje dedukovati hipoteze koje će usmeravati prikupljanje podataka. To poprima oblik onoga što Vučinić-Nešković naziva "plan opservacije", ili "matrica", ili, pak, "tabela za opservaciju" (*Ibid*). Kao što primećuje M. Stacey, neki pisci smatraju da društvena istraživanja nisu naučna osim ukoliko sadrže jasno definisane hipoteze koje se proveravaju (Stacey 1969, 6). No, ovo hipotetičko deduktivno shvatanje je jednostrano. Stacey primećuje da se hipoteze koje su vredne testiranja mogu razviti samo u područjima koja su dobro poznata, tj. tamo gde je već prikupljeno mnogo iskustvenih podataka. Pre ove faze većina istraživanja je eksploratorne prirode. Neki kritičari poperovskog pristupa još su oštriji: N. Tilley, polazeći od etnometodološkog stava da "društveni svet ne postoji kao nezavisna pojava, kao stvar koja se opaža na isti način na koji možemo opažati pero kojim pišem", tvrdi da "kada posmatramo druge mi interpretiramo šta oni rade, a naša opservacija parazitira na našem razumevanju svakodnevnih značenja, na činjenici da mi prepoznamo šta oni koje posmatramo rade kroz odnos za koji pretpostavljamo da postoji između našeg svakodnevnog teorijskog aparata i onoga onih za koje smo zainteresovani" (Tilley 1980, 29). Drugim rečima, prema ovom gledištu, "trans-situacionalna značenja stoga ne mogu biti dokazana – testiranje generalizacija je nemoguće pošto se ne može pretpostaviti da se precizno 'isto' dešava u dve prilike." Štaviše, Tilley dodaje: "čak i ako društveni svet nije već teorijski konstituisan, društveni naučnik očekuje da je ono što on posmatra uvek povezano sa njegovim interesovanjem. Njegova opažanja su, jednom artikulisana, tipifikacija povezana sa onim što se tiče onoga što ga zanima. Posmatranje stoga nikad nije naivno; ono je uvek usmereno. Stoga, šta posmatrač vidi nikad nije ono što bi se videlo u svoj njegovoj kompleksnosti. To je jedna konstrukcija ili interpretacija" (*Ibid*, 30).

Tilley je ovde jednostran ne manje od onih koje kritikuje. Kriterijum interesovanja umesto kriterijuma pretpostavljene teorijske značajnosti na planu usmeravanja prikupljanja podataka vuče svoje korene, uz različite modifikacije, u najmanju ruku još od H. Rickerta. M. Stacey je ovde zagovarala uzdržan stav, smatrajući da je mudro ne uključivati se u javne kontroverze o predmetu

tekućeg istraživanja. Držala je da postoji dvostruka opasnost od takvih kontroverzi. One mogu dovesti do nepoverenja u rigoroznost testiranja koja se primenjuju o samoj stvari. Smatrala je da je još značajnije da to može dovesti do emocionalnog uključivanja koje smanjuje jasnoću mišljenja istraživača. Stacey primećuje da je mnogo teže biti spreman da se teorija opovrgne ako joj se neko javno posvetio, ali i da postoje situacije kad je takvo uključivanje neizbežno s obzirom na značaj vrednosti o kojima se radi (Stacey 1969, 3). Pol Radin je svojevremeno takođe upozoravao na "opasnost teorijskih spekulacija na emocionalnom planu". Držao je, naime, da svi antropolozi prve polovine prošlog veka, s izuzetkom Kroebera, ali uključujući ovde Boasa, Benedict, Mead i Sapira, nisu videli da padaju u spekulacije i da nisu shvatali da to čine (Radin 1965/ 1933, 254). S druge strane, Radin misli da je ovo imalo korisne posledice po sama istraživanja; prema njegovom mišljenju, to što su Boas i negova škola obratili toliko pažnje na društveno uslovljavanje da nisu mogli da stvore konzistentnu teoriju, jeste činjenica koja je imala srećne posledice po antropološki terenski rad (Ibid, 261).

Sapir će na ovaj momenat takođe obratiti pažnju. Prema njegovom zapažanju, "čak su i relativno jednostavne forme ponašanja daleko manje neposredno funkcionalne no što se čini da jesu, već u svoju motivaciju uključuju nesvesne, pa čak i nepriznate porive, s obzirom na koje se to ponašanje mora smatrati simbolom. Mnogi razlozi, možda i većina njih, jesu malo šta drugo doli naknade, *ex post facto* racionalizacije ponašanja rukovođenog nesvesnom nužnošću. Čak i jedna razrađena, dobro dokumentovana naučna teorija može da, sa tog stanovišta, ne bude ništa drugo doli simbol nepoznatih nužnih potreba ega. Naučnici se za svoje teorije bore ne zato što veruju da su one istinite već zato što žele da su takve" (Sapir 1984, 261). Iz prethodnog navoda vidljivo je da poperovski pogled na ulogu teorije (ili, Popperovim rečnikom, hipoteza) u usmeravanju terenskog istraživanja nije nespojiv sa svakim subjektivističkim gledištem. Prema Popperu, nije problem, nego prednost, ako je naučnik subjektivan, jednostran ili ostrašćen pri formulisanju hipoteza: nauka kroz njihovo testiranje u okviru pluralizma teorija, ustanova i saznavnih poduhvata nivo liše različite subjektivnosti u nama najobjektivniji poznat saznavni pristup. M. Stacey je ovde manje sistematična, što ne znači da nije u pravu kada piše da je suštinsko za naučni duh je da se suoči sa opovrgavajućom evidencijom (Stacey 1969, 10). S druge strane, iz prethodno navedenog proizilazi da naučnici nenamerno, ali vrlo često, izbegavaju da poklone pažnju opovrgavajućim slučajevima, ili da im priznaju njihov stvarni saznavni značaj. Stacey se ovde, nastojeći da pojača svoju "objektivističku" poziciju, poziva na R. Bendixa i na njegov zahtev da, ako se pri prikupljanju podataka pokaže da X ide sa Y, onda je takođe nužno videti da li X ide sa ne-Y (Stacey 1969, 10; Bendix 1963). Ni ovo, načelno, nije sporno; ali je podjednako retko u istraživačkoj praksi kao i sistematsko traganje za opovrgavajućim slučajevima. To što se pri primeni po-

smatranja u društvenim naukama vizuelne opservacije kad god je moguće dopunjavaju podacima iz drugih izvora (u najmanju ruku razgovorom sa posmatranima) umanjuje subjektivnost, ali otvara i čitav niz novih problema.

Opovrgavajući slučajevi i analitička indukcija

Nije, naime, toliko problem u onome što je uz ostale primetila i E. Qyen, da neki posmatrači među antropolozima interpretiraju opservacije unutar zapadnog okvira razumevanja (Qyen 1990, 9). To je danas uglavnom prevaziđeno, bar na ravni teorije i metodologije, ako već ne u toj meri i na polju istraživačke prakse. Pitanje razumevanja opservacija povezano je sa pitanjem uloge posmatranih, o čemu se u okviru različitih ogranaka društvenih nauka i danas vode rasprave. Mnogo pre etnometodologije, interpretativizma, postmodernizma i ostalih koegzistirajućih ili uzastopnih usmerenja, P. Radin je primetio da istraživanje počinje od fiksirane tačke koju ne određuje posmatrač, nego član posmatrane grupe. Radin je smatrao da je ovo zapažanje suštinski istovetno sa Maussovima shvatanjem (Radin 1965/1933, 186). Ovo shvatanje preteča je savremenijih gledišta, kao što je Cicourelovo, ili kakve su pozicije etnometodologije, odnosno sociologije svakodnevnog života. Sva ova shvatanja imaju poseban odnos prema trijadi: empirijsko istraživanje – teorijsko znanje – zdravorazumsko znanje. Naravno, i Cicourel i Schutz i Garfinkel proučavali su savremena društva.

Radin podseća da već Malinowski insistira da je dužnost istraživača da stalno stvara induktivne generalizacije i da konstruiše teorije, odnosno da teoretizira na terenu. Radcliffe-Brown je u izvesnom smislu slično uradio svojom podelom antropologije na deskriptivnu antropologiju i uporednu sociologiju. Prema Radinu, Malinowski u ovom pogledu daje prednost sociologu, smatrajući da će sociolog krenuti napred tamo gde etnolog ustukne (Ibid, 255). Ovako o Malinowskom piše i Mauss u "Ogledu o daru". Ceo razvoj antropologije poslednjih decenija pokazao je da je na ovom planu došlo do korenite promene.

Još je Sapir (da ovde zanemarimo dirkemovsku tradiciju kojoj je pripadao Radcliffe-Brown) jasno i višeznačno ukazivao na ulogu teorije kao usmeravajućeg sredstva za razumevanje opserviranog ponašanja. S druge strane, on je pokazao i ograničenja teorije zbog problema prevođenja teorijskih pojmova na operacionalni jezik pri proučavanju stranih grupa, zajednica ili kultura: "Takva jedna 'kultura', budući uglavnom sazdana od nepoznatih nam termina, odlikuje se nekakvom skoro neizbežnom slikovitošću, koja nagoveštava krepkost kakvu ona, brižljivo uzev u obzir sve psihološke činjenice, ne poseduje. Kulture tako brižljivo opisivane u našim etnološkim i sociološkim raspravama nisu niti mogu biti uistinu objektivni entiteti, što se tvrdi da jesu" (Sapir 1984, 297). Sapir ovde od istraživača, uz poznavanje teorije, zahteva i maštu, sposobnost uobrazilje. Drugi rečima, "često su prave funkcije ponašanja nepozna-

te, a njemu se pridaju samo racionalizovane funkcije" (Ibid, 251). Sapir zahteva i posmatranje nesvesnih obrazaca ponašanja, i ovde antropologija prodire dublje od sociologije, čak i u njenom najboljem vidu, kakav je pružen u Mertonovoj paradigmi funkcionalne analize. Ova prodornost povezana je kod Sapiro sa odmerenim saznavnim skepticizmom: "I u društvenom ponašanju, isto tako, našega truda nisu ponajviše vredne one javne, očite forme koje se spremno uzdižu do površine pažnje. Moramo se učiti da zadovoljstvo nalazimo u široj slobodi odanosti hiljadama onih tananih obrazaca ponašanja koja se ne možemo nadati da ćemo ikada pojmiti izričito" (Ibid, 271).

Upozorenja s druge strane, takođe zasnovana na razlikovanju očitih od prikrivenih funkcija, ali usmerena na ograničenja koje sadrže tumačenja posmatranih ljudi, došla su znatno ranije. Dirkemovac Radcliffe-Brown pisao je da "isti obred može da u dva različita društva ima različite svrhe ili razloge. Ono što članovi zajednice iznose kao razloge bilo kog običaja kojeg se pridržavaju vrlo su važni podaci za antropologa. Ali bila bi gruba greška ako bi se pretpostavilo da oni daju valjano objašnjenje običaja" (Redklif-Braun 1982, 198). Kao pozitivista, on je manje skeptičan, ali takođe upozorava na značaj onoga što zovemo obrascima: "Neposredne psihološke posledice obreda mogu se donekle uočiti posmatranjem izvršilaca i na osnovu razgovora sa njima. Prividna svrha obreda svakako je prisutna u njihovom umu, ali takođe je prisutan i onaj složeni skup kosmoloških verovanja u odnosu na koja obred ima značenje" (Ibid, 201). Radcliffe-Brown je smatrao da posmatranje tu ima nezamenljivu ulogu: "U proučavanju društvene stvarnosti zanima nas konkretna stvarnost koja predstavlja sklop stvarno postojećih odnosa u datom trenutku, koji povezuju izvesna ljudska bića. Upravo tu možemo da vršimo neposredna posmatranja. Ali nije to ono što hoćemo potanko da opišemo. Nauka se (za razliku od istorije ili biografije) ne bavi posebnim, jedinstvenim, već samo opštim, vrstama, zbivanjima koja se ponavljaju" (Ibid, 267). Radcliffe-Brown otklanja, bar kada je reč o slabo dinamičnim pojavama, primedbu o nemogućnosti posmatranja dugotrajnijih pojava i procesa.

Radcliffe-Brownov pozitivistički optimizam vuče, preko Durkheima, korene od J.S. Milla. Njegovo izjednačavanje sociologije s antropologijom ovde je manje važno od nekritičkog prihvatanja induktivističke logike naučnog istraživanja koja kao da je preuzeta iz "Pravila sociološke metode", ako već ne i iz "Sistema logike". "Neistorični" Radcliffe-Brown ovde zagovara pozitivističku logiku istorijskog istraživanja, što čine i njegovi "istorizovani" kritičari kakav je E. E. Evans-Pritchard. Pozitivizam često nije obraćao pažnju, a i njegovi kritičari su neretko zanemarivali, da istraživanja vršena na naznačeni način otkrivaju nužne, ali ne i dovoljne uslove posmatranih pojava. Radi se o primeni onoga što će filozofi nauke dvadesetog veka zvati "objašnjenja po verovatnoći"; ona omogućuju genetička objašnjenja, ali ne i zahtevnija deduktivna univerzalna objašnjenja, koja su bila cilj pozitivističke društvene nauke. S druge strane, tvrdnje u hipote-

zama koje usmeravaju iskustvena istraživanja najčešće u sebi sadrže, uglavnom prećutno, bar po neki univerzalni iskaz. Taj iskaz mora biti operacionalizovan, tako da se istražuje ono što se želi istraživati: pitanje validnosti neprestano se otvara pred teorijskom naukom, bila ona pozitivistički usmerena ili ne.

Opovrgavajući slučajevi su ovde neophodni kao predmet istraživanja; savremena društvena nauka, sociologija i antropologija podjednako, kao suštinsko svojstvo svojih "kvalitativnih" pristupa određuju teorijsko zasićavanje evidencije do otkrivanja po teoriju opovrgavajućeg slučaja. Ne mora se posebno naglašavati da pronalaženje takvog slučaja ne vodi neminovno odbacivanju teorije. Kao što podseća S. Novaković, još je John Herschel ukazao "na tri vrste slučajeva koji su od posebnog značaja kada je reč o proveravanju: 1. neočekivani slučajevi, 2. ekstremni slučajevi i 3. krucijalni eksperiment" (Novaković 2007, 25). Induktivistički orijentisana društvena nauka (a jedan od vodećih savremenih metodologa društvenih nauka, Bryman, poistovećuje kvalitativni pristup – sa "njemu pripadajućim" učesničkim posmatranjem – s induktivističkim pristupom) (Bryman 2012, 36) preko posmatranja često dolazi do alternativnih objašnjenja posmatranog; to je posledica maločas pomenute okolnosti da se empirijskim istraživanjem otkrivaju nužni, a ne dovoljni uslovi posmatranih pojava, i da se "alternativna objašnjenja pre dopunjuju nego što protivreče jedno drugom" (Nejgel 1974, 518).

Ne samo pozitivisti, nego i predstavnici Boasove kulturno-relativističke orijentacije pokušavali su da dođu do opštih pravilnosti. P. Radin primećuje da "uprkos suprotnim površnim utiscima, Mead se ne bavi specifičnim pojedincima ili situacijama nego generalizovanim" (Radin 1965, 177). Ona piše da "iza svakog opšteg tvrđenja o ponašanju dece u Manusu i na Samoi stoji dugi niz posmatranja, koja nisu izvođena retko ni slučajno, već sistematski na izabranoj grupi dece, na tačkama za koje je prethodno istraživanje pokazalo da su najznačajnije" (Mead 1933, 11-12). Radin, sa svoje strane, upozorava da istraživanja M. Mead nikada nisu bila duža od godinu dana, a da bi njene kvalifikacije bile zasnovane samo na osnovu dužeg boravka na terenu i kompletnog vladanja jezikom (Radin 1965, 178). On napominje da Radcliffe-Brown hvali Malinowskog i Mead zbog njihovih širokih i metodičnih opservacija. Ali Radin primećuje da Malinowski daje samo približnu sliku o ljudima koje je posetio, a da su radovi M. Mead impresionistički skečevi. Prema njegovoj oceni, u njihovim tekstovima nema činjenica izloženih na način koji bi omogućio kritičku kontrolu, a subjektivne ocene su zamenile staromodni tip posmatranja i beleženja (Ibid, 173). Mnogo kasnije će Derek Freeman u knjizi *Margaret Mead and Samoa: the unmaking of an anthropological myth* kritikovati američku naučnicu, sagledavajući zajednice na ostrvlju Samoa na sasvim drugačiji način od nje: umesto njenog romantičnog pogleda na slobodnu ljubav mladih Samoanaca Freeman vidi česta silovanja, samoubistva i mentalne poremećaje (Eriksen, Nielsen 2001, 133). S druge strane, Eriksen i Nielsen primećuju da je decenijama pre Freemana, još

ranih pedesetih, Lowell Holmes replicirao istraživanje M. Mead na Samoi s namerom da obori njene rezultate, ali da je morao da ih potvrdi (Ibid,134).

Teorijski napredak je poslednjih decenija povećao validnost podataka dobijenih posmatranjem. Bryman u ovom pogledu posebno izdvaja značaj analitičke indukcije i utemeljene teorije na planu obrade podataka dobijenih u kvalitativnoj formi ("kvalitativni metodi"). Kao što on primećuje, kod analitičke indukcije polazi se od istraživačkih pitanja, a u toku ispitivanja slučajeva reformulišu se hipoteze. Podseća da su i analitička indukcija i utemeljena teorija iterativne, odnosno da se u njihovom slučaju ponavljaju međugre (*interplay*) između prikupljanja i analize podataka (Bryman 2012, 566). Nije neophodno na ovom mestu podsećati na doprinos Malinowskog razvoju sekvencijalne analize. Važnije je što Bryman analitičkom indukcijom naziva opšte mesto kvalitativnog pristupa, odnosno traganje za opovrgavajućim slučajem. Prema njegovim rečima, "kao što ovaj kratak obris sugerise, analitička indukcija je krajnje rigorozan metod analize, zato što je pronalaženje jednog slučaja koji je inkonzistentan sa hipotezom dovoljno da dovede do daljeg prikupljanja podataka ili reformulisanja hipoteze" (Ibid, 567). Ovde se analitička indukcija dosta nasilno istrže iz polja široko prihvaćenih shvatanja filozofije nauke, prema kojima opovrgavanje hipoteze nije neophodan razlog ni za njeno napuštanje niti za reformulisanje; samo grub pozitivizam na metodološkom i empirizam na istraživačkom planu osporavaju ovakva shvatanja. Bryman zapaža da su "dva dalja problema analitičke indukcije vredna pažnje. Prvo, konačna objašnjenja do kojih analitička indukcija dolazi specifikuju uslove koji su *dovoljni* da se pojava desi ali retko specifikuju *neophodne* uslove. To znači da analitička indukcija može da pronade zbog čega ljudi izvesnih karakteristika ili u izvesnim okolnostima postaju ovisnici od narkotika (fokus jedne velike studije preko analitičke indukcije od Lindesmith 1947), ali nam ne dopušta da kažemo zbog čega ovi posebni ljudi postaju zavisnici pre nego drugi u istoj situaciji s istim karakteristikama. Drugo, ona ne obezbeđuje upotrebljiv vodič (za razliku od utemeljene teorije) koliko slučajeva treba da bude istraženo pre nego što odsustvo negativnih slučajeva i validnost hipotetičkog objašnjenja (reformulisanog ili ne) može biti potvrđena" (Ibid, 567). Za razliku od klasičnih pozitivista, koji su afirmisali način istraživanja kojim su otkrivani neophodni, ali ne i dovoljni, uslovi posmatranih pojava, Bryman se suočava sa problemom okrivanja neophodnih uslova pri primeni analitičke indukcije. On takođe zastupa epistemološki slabu poziciju; uočljivo je da smatra da se "kvalitativnim metodima" ne može doći do deduktivnih objašnjenja; ovo je, uostalom, vrlo rašireno mesto u savremenoj metodologiji društvenih nauka: vidi se upravo na primeru uticajnih Brymanovih shvatanja da ona kvalitativni pristup poistovećuje sa induktivizmom. Ali, ako je tačno, a jeste, da tvrdnje u hipotezama najčešće bar prećutno sadrže neki univerzalni iskaz, tzv. kvalitativna metodologija (a u konkretnom slučaju učesničko posmatranje) ne svode se na eksploraciju, opis, reformulaciju i opovrgavanje teorija.

Bez specifikovanja neophodnih uslova zaista nema razvijenog deduktivnog objašnjenja; teorijski dosezi primene posmatranja mogu da budu ambiciozniji. U uvodnom delu ovog teksta obećan je poseban napis o opštijem problemu odnosa teorije i istraživanja pri primeni posmatranja. Pri tom je nesporno da pitanje validacije u ovom širem kontekstu odnosa teorije i iskustvenog istraživanja (u konkretnom slučaju preko posmatranja) ostaje i dalje zamršeno. Protivno redosledu koji se primenjuje u samim istraživanjima, prethodnim razmatranjima koja se tiču analize podataka u kvalitativnom obliku i izgradnje objašnjenja na osnovu (učesničkog) posmatranja uslediće ukazivanje na traženje rešenja u uključivanju drugih izvora i načina prikupljanja podataka uz posmatranje kao osnovni istraživački postupak.

Validnost i komplementarna primena izvora i načina prikupljanja podataka

Naime, na kraju uvodnog odeljka ovog napisa ukazano je da gotovo redovno upotpunjavanje vizuelnih opservacija pri posmatranju u društvenim naukama podacima iz drugih izvora povećava objektivnost posmatranja, ali i da ne rešava sve probleme. Stoga ima smisla opširno prikazati mnogo navođen pokušaj kombinovanja posmatranja sa podacima iz zvanične dokumentacije, dokumenata relevantnih organizacija, analize štampe i rezultata prethodnih studija primenio je Ian Taylor sa saradnicima u svom istraživanju huliganizma u ponašanju fudbalskih navijača u Britaniji, koje je izveo Ian Taylor (Taylor, 1978).

Ovaj pisac, testirajući nekoliko rivalskih teorija o fudbalskom huliganizmu, piše da se podaci o nižoj radničkoj klasi kao društvenoj grupi kojoj pripadaju huligani podudaraju sa njegovim učesničkim posmatranjem; pri tom se Taylor poziva i na nekoliko studija koje potvrđuju njihovu tezu o nižoj radničkoj klasi kao regrutnoj bazi huligana (Ibid, 229-230). Prema ovom mišljenju, obrazac huliganizma na stadionima u nekim pogledima sličan je Evans-Pritchardovom *segmental linear system*-u. Naime, nekoliko ranijih istraživača pronašlo je *bedouin syndrome* kod huligana, odnosno obrazac stvaranja saveza po principu – prijatelj prijatelja je prijatelj, a neprijatelj neprijatelja je prijatelj; prijatelj neprijatelja je neprijatelj; neprijatelj prijatelja je neprijatelj. Rezultati dobijeni analizom sadržaja kombinovani su sa sopstvenim posmatranjem, za koje se, videlo se, tvrdi da podržava takav obrazac u grupi omladine iz grupacija u okviru radničke klase. Taylorovo posmatranje u Leicesteru pokazalo je da su navijački sukobi uključivali grupe mladih muških adolescenata koji su branili "čast" svoje grupe kao celine protiv rivalskih gangova koji su predstavljali susedne grupe. Taylor piše da su zajednice niže radničke klase, za razliku od onih iz više radničke klase, sklone da razviju standarde koji tolerišu visok nivo otvorene agresivnosti u društvenim odnosima. Prema njego-

vom mišljenju, sama struktura takve zajednice teži ka tom pravcu, pa su, na primer, deca i omladina iz niže radničke klase uporedno gledano pod slabijom kontrolom odraslih, njihova rana socijalizacija odvija se pod uticajem vršnjaka na ulici, oni interreaguju agresivno i razvijaju hijerarhije autoriteta zasnovane na uzrastu i fizičkoj snazi. Rezultat je pozitivniji stav prema agresivnom ponašanju i manja inhibiranost da se učestvuje u agresivnim aktima; prema ovom mišljenju, od ključnog značaja je i segregacija polova i dominacija muškaraca u zajednicama ove vrste (Ibid, 232). Taylor i saradnici naglašavaju razliku između "sirovih" (*rough*) sekcija zajednica donje radničke klase i njihovih *respectable* vršnjaka iz gornjih i srednjih slojeva radničke klase. U zaključku Taylor sa saradnicima reterira: izjavljuje da oni ne tvrde da su jedino mladići iz niže radničke klase huligani (Ibid, 239). Takođe dodaje da istraživači ne misle da su pojmovi *rough working class* i *lower working class* sinonimi, ali da su pripadnici proučavanog sloja, ipak, centralni i istrajni nosioci najozbiljnijih oblika fudbalskog huliganizma (Ibid, 240). Naime, njihov je nedvosmislen zaključak: "Naše istraživanje navelo nas je na uverenje da su vrednosti koje obeležavaju huligansko ponašanje na fudbalskim utakmicama i u kontekstima povezanim sa utakmicama relativno istrajne, duboko ukorenjene i dugotrajne karakteristike zajednica iz specifičnih sekcija radničke klase" (Ibid, 239). Manje je važno što bi se rezultati istraživanja mogli epistemološki kritikovati zbog odsustva opovrgljivosti u prikupljanju građe, iz koje nedostaju "kontrolne grupe"; nije potrebno ukazivati na zloupotrebe logički inherentnih ograničenja induktivnog postupka. Važnije je da ovo (namerno ekstenzivno interpretirano) istraživanje pokazuje da komplementarna upotreba posmatranja kao načelno najjačeg istraživačkog postupka sa drugim izvorima podataka ne mora da dovede do uverljivih saznanja.

Naš metodolog S. Branković smatra da je upravo kod posmatranja pitanje validnosti, "odnosno kredibilitnosti podataka (...) naročito važno. U svim istraživanjima uverljivim i dovoljno validnim smatra se podatak o čijem značenju su istraživači i osoba koja je predmet posmatranja postigli saglasnost (Angrosino i Nays de Perez, 2000). Razume se, tu je i sud naučne zajednice o uverljivosti istraživačkih nalaza koje neko izlaže." (Branković 2009, 196). Naravno, ovde se može postaviti pitanje kako ostvariti validaciju ukoliko posmatrači i posmatrani pripadaju istoj kulturi? Možda sledi da će opserversi ostati na nivou percepcije manifestnih funkcija. Antropologija se na drugačiji način od sociologije bavila transkulturnim istraživanjima sa teorijskim ciljevima.

Pisci koje Branković navodi, M. V. Angrosino i K. A. Mays de Perez, spadaju u predstavnike kvalitativnog pristupa. Na prigovore ovom pristupu za subjektivizam, oni odgovaraju da "etnograf možda treba da shvati da je ono što ona ili on posmatraju uslovljeno time ko su on ili ona, a da različiti etnografi – jednako dobro obučeni i dobro verzirani u teoriji i metodu, ali različitog roda, rase ili starosti – mogu podstaći vrlo različit skup interakcija, pa otuda i razli-

čiti skup opservacija koji vodi do različitog skupa zaključaka" (Angrosino, Mays de Perez 2000, 689).

I. Taylor je svoje istraživanje izveo testirajući nekoliko rivalskih teorija. Ova mogućnost ne izmiče ni naučnicima koji primenjuju kvalitativni pristup, mada su oni češće usmeravani opisnim ili eksploratornim ciljevima. Postavljajući pitanje šta je kriterijum valdnosti podataka do kojih se došlo posmatranjem, S. Branković primećuje da se "u opisnim istraživanjima po pravilu ne teži ka idealu proverljivosti (načelu da više istraživača istražujući isti predmet istim metodima mora da dođe do istih nalaza). Razlog tome su suprotna metodološka polazišta merne i opisne metodologije" (Branković 2009, *ibid*). Prema njegovoj odredbi, prva od njih traga za istim u ponašanju, a druga za različitim. Ovde je prihvaćeno gotovo opšte mesto navodno suštinske epistemološke razlike "kvalitativne" i "kvantitativne metodologije". Nesporno je da merenje ima, osim opisa, i druge funkcije (Milić 1978). Ono je, ipak, pre svega preciziranje opisa, a kvalitativna orijentacija sadrži, ili treba da sadrži, mnogo kvantitativnog. Time se povećava validnost podataka.

Kombinovanje izvora i načina prikupljanja podataka u novije vreme sve češće poprima oblik komplementarne primene posmatranja i biografskog metoda. T. Gordon i E. Lahelma biografski metod nazivaju životnom istorijom, a posmatranje etnografijom. Njih nije zanimalo prvenstveno proveravanje teorija, nego veza etnografskih polaznih osnova i longitudinalnih istraživanja. Autorke su preko "etnografije" ispitivale srednjoškolce kroz longitudinalno istraživanje u Helsinkiju. Počele su posmatranje i intervjuje kada su ispitanici imali 13 godina, ponovile su ih kada su oni imali 18, a treći talas je bio kada su ispitanici imali 20 godina. Autorke je zanimalo prelaz ka odrasloj dobi. Pošto su htele da etnografski kontekstualizuju životne priče, pratile su srednjoškolce i na studijama i na tržištu rada. One su primenile učesničko posmatranje, postale su deo razreda. Glavno posmatranje je trajalo godinu dana sredinom 1990-ih, a u sledeće dve godine su pravile posete časovima, uz vođenje detaljnih *fieldnotes*. Stepen uključenosti pri posmatranju bio je takav da su posmatrači radili zadatke koji su bili obaveza učenika, dolazili na školske zabave i roditeljske sastanke, posmatrali mreže između učenika, interakciju nastavnika i razreda, kao i interakciju pojedinih nastavnika sa pojedinim učenicima. Prema njihovim rečima, suštinski metodološki pristup bila je kontekstualizacija životnih istorija, ne samo kroz interpretirana iskustva nego i kroz posmatranje materijalnih, kulturnih i socijalnih uslova u kojima su proučavani živeli i kroz razgovore o njihovim planovima za budućnost (Gordon, Lahelma 2003, 249). Svoju teorijsku i metodološku orijentaciju autorke su odredile kao socijalni konstruktivizam, poststrukturalizam i materijalistički feminizam (*Ibid*, 247). "Prelaz ka odrasloj dobi" jeste bio istražen ovim proučavanjem: kriterijum valdnosti bio je ispunjen. Ovakvim istraživanjem relativizuje se ocena P. Atkinsona i M. Hammersleya prema kojoj je "naivni realizam" uverenje da se može istražiti stvarnost (Rankeovo *wie es*

eigentlich gewesen). S druge strane, pomenuti autori u pravu su kada tvrde da ima mnogo nejasnoća oko procedura za uspostavljanje ciljeva pouzdanosti i valjanosti (Atkinson, Hammersley, 1998). Ovde treba podsetiti na stav R. Mayntz, K. Holma i R. Huebnera, da "valjanost uvek pretpostavlja pouzdanost, ali pouzdanost metoda nije dovoljna da garantuje njegovu validnost. Ako su, na primer, izabrani loši indikatori, tada najveća moguća pouzdanost pri merenju ne menja činjenicu da rezultati nisu validni" (Mayntz, Holm, and Huebner 1979, 22). T. Gordon i E. Lahelma izabrale su dobre indikatore. Pri tom i sam izabrani (učesnički) oblik njihovog posmatranja utiče na validnost: još je (i danas neprestano navođen) A. Vidich primetio da je problem validnosti povezan sa merom učestvovanja, odnosno sa stepenom ne-uključivanja u posmatranu situaciju. Pozadina prikupljene informacije omogućuje posmatraču da stekne uvid u psihologiju posmatranih i u njihov socijalni *milieu*. Prema Vidichu, s ovim znanjem on/a ima širu perspektivu prema podacima i može da evaluiira njihovu validnost na osnovu spoljnih standarda (Vidich 1955). O značaju spoljnih standarda validnosti kod posmatranja u ono su vreme pisali R. W. Heyns i A. F. Zander, smatrajući da je nezavisan kriterijum validnosti prediktivnost ponašanja, i istovremeno ukazujući da je za neke oblike snimljenog ponašanja, kao što je opažanje da neko "pokazuje zavisnost", teško pronaći spoljne kriterije (Heyns, Zander 1953, 408). Važno je, svakako, ukazati da je Vidichevo povezivanje validnosti sa merom učestvovanja pri posmatranju otvorilo vrata znatno kasnije nastalim preneglašavanjima razlika između učesničkog i ne-učesničkog posmatranja, prvog danas najčešće situiranog u "kvalitativnu", a drugog u "kvantitativnu metodologiju".

Validnost, kvalitativna i kvantitativna orijentacija

U jednom ranijem napisu naveo sam da W. L. Neuman smatra da je "praktično nemoguće postići savršenu pouzdanost, ni valjanost." Prema njegovim rečima, "one su pre ideali ka kojima istraživači teže" (Neuman 2006, 188). Za Neumana je "validnost jedan preterano korišćen pojam" (Ibid, 192). Prema ovom shvatanju, koje naglašava razliku između na kraju prethodnog odeljka pomenute dve navodno odvojene metodologije (kvalitativne i kvantitativne), kod "kvantitativne metodologije" bitna je validnost merenja. U slučaju "kvalitativne metodologije" "validnost znači istinitost (*truthful*)". Primećujem da bi umesnije bilo nazvati je adekvatnošću. Nauman piše da se "kvalitativni istraživači više interesuju za autentičnost nego za ideju jedne verzije istine. Autentičnost znači davanje fer, poštenog i uravnoteženog izveštaja o društvenom životu iz perspektive onih koji ga svakodnevno žive." Vidichevi, Heynsovi i Zanderovi spoljni kriterijumi valjanosti ovde su nestali.

Razmatrajući značenja validnosti u kvalitativnom istraživanju Nauman ipak uključuje i spoljne kriterije. On primećuje da "prvo, da bi bile smatrane

validnim, istraživačeve tvrdnje o istinitosti treba da budu prihvatljive i, kao što je Fine (1999) tvrdio, 'dovoljno dobre' (tj razumljive za mnoge druge ljude). Prihvatljiv znači da se podaci i izjave o njima ne isključuju.....to su uverljive deskripcije koje otkrivaju istraživačeva izvorna iskustva s iskustvenim podacima" (Ibid, 197; Cf. Fine 1999). Drugo, istraživačeve empirijske tvrdnje moraju biti potkrepljene brojnim različitim iskustvenim podacima i detaljima. Treće, validnost raste kada istraživač razmatra vezu između različitih podataka. Nauman razlikuje četiri vrste validnosti u terenskom radu: ekološku validnost, odnosno stepen slaganja istraživačevog opisa s onim članova grupe, kao potvrdu da istraživačevo prisustvo nije uticalo kao poremećaj; prirodnu istoriju, odnosno detaljan opis procedure koju je istraživač primenio; validaciju posmatranih, koji čitaju istraživački izveštaj i potvrđuju njegovu istinitost; i kompetentnu insajdersku performansu istraživača, odnosno sposobnost ne-člana da se uklopi kao član, na primer da razume specifične šale grupe (Nauman 2006, 404). U vezi s ekološkom validnošću, treba reći da je M. J. McCall ustanovio da pri posmatranju, prema očekivanjima, postoji reaktivni efekt, odnosno simuliranje ponašanja, ali da ono tokom trajanja posmatranja nestaje (McCall 1984). Nije suvišno podsetiti da je naziv McCallovog napisa *Structured Field Observation*, odnosno da on nije prihvatio shvatanje "kvalitativne metodologije" da je učesničko posmatranje gotovo po definiciji slabo strukturisano ili nestrukturisano. Iz prethodnog ne bi trebalo zaključiti da je Nauman smatrao da validnost izmiče posmatranju koje donosi evidenciju u kvalitativnom obliku: on sa odobravanjem navodi J. D. Douglasovu ocenu "da je lakše 'lagati' sa 'tvrdim brojevima' nego sa detaljnim opservacijama prirodnih okruženja" (Nauman 2006, 416; Douglas 1976, 115).

Ranije se videlo da S. Branković, pozivajući se na Angrosina i Nays de Perez, poistovećuje validnost sa kredibilnošću podataka dobijenih posmatranjem. Još ranije je M. Hammersley tvrdio da validnost jeste kriterijum koji podiže nivo kvalitativnih istraživanja do nivoa kvantitativnih proučavanja. Validnost za njega znači plauzibilnost i kredibilnost evidencije (Hammersley 1992, 69). Poznato je razlikovanje spoljašnje od unutrašnje validnosti. A. Bryman smatra da se "unutrašnja validnost uglavnom odnosi na pitanje uzročnosti (...) Unutrašnja validnost se bavi pitanjem da li zaključak koji uključuje uzročni odnos između dve ili više varijabli drži vodu." Spoljašnja validnost. Prema Brymanovom mišljenju, "bavi se pitanjem da li rezultati neke studije mogu biti generalizovani izvan specifičnog istraživačkog konteksta" (Bryman 2012, 47). O njegovom shvatanju, umnogome karakterističnom za preovlađujuća gledišta u savremenoj metodologiji, biće reči kada se bude razmatralo njegovo viđenje analize podataka u kvalitativnoj formi. Sada je potrebno obratiti pažnju na doprinos Poolea i Folgera utvrđivanju veze između operacionalizacije teorijskih pojmova i postizanja validnosti pri posmatranju u društvenim naukama.

Pomenuti pisci stavljaju naglasak na razumevanje značenja ponašanja i na statističke tehnike koje omogućavaju sistematsku analizu prethodno razvijenih hipoteza (Scott Poole, Folger 2009/ 1981, 367). Ovo povezuju sa različitim načinima posmatranja koji se zasnivaju se na različitim aspektima socijalnog iskustva. Prema njihovom mišljenju, centralni problem jeste obezbeđivanje validnosti šema kodiranja; u protivnom se iskazi ne mogu situirati u teorijske kategorije. Drugim rečima, treba prevesti empirijske iskaze u teorijske kategorije, što je bilo zapostavljeno u posmatranjima malih grupa. Prema njihovom zapažanju, način posmatranja "ne zahvata definiciju kategorija kodiranja, ali određuje koji će status kategorijama pripasti u istraživačkoj teoriji. Način istraživanja pokazuje šta istraživač oseća kao značajno za objašnjenje društvene interakcije i postavlja granice zahtevima koje istraživač može da učini sa kodiranim podacima" (Ibid, 368). Oni se ovde nadovezuju na usmerenje ka sistematizovanju posmatranja malih grupa koje vuče svoje korene od R. Balesa (Bales 1950/2009). Najvažnije je da Poolea i Folger prvenstveno zanima validnost analize podataka dobijenih posmatranjem. Smatraju da način posmatranja koji istraživač izabere određuje prevođenje opažanja u teorijski značajne kategorije. Prema njihovom mišljenju, postoje najmanje tri moguća načina posmatranja, od kojih svaki način iziskuje različitu proceduru validacije, i od kojih se svaki zasniva na različitim aspektima socijalnog iskustva.

Poole i Folger razlikuju doživljen (*experienced*) od doživljavanog (*experiencing*) načina posmatranja. Treći način je način onog koji doživljava (*experienter mode*). U prvom slučaju naglasak se stavlja na posmatračev pogled na opaženo; u drugom se opažaji tumače i registruju u socijalnim pojmovima doživljavanja; u trećem se primenjuje tačka gledišta onog koji doživljava. Ova tri načina posmatranja impliciraju različite vrste operacionalizacije (Poole, Folger 2009/1981, 368). Pri primeni *the experienced mode* istraživač nastupa kao spoljašnji posmatrač. Zanimljivo je da se percipira posmatranih. Pretpostavka je da posmatrač ima neposredan pristup varijablama. Kod primene *the experiencing mode* posmatrač smatra da je ključ za razumevanje i objašnjenje interakcije u društveno konstruisanoj stvarnosti koju dele posmatrani. Najvažnije pitanje u ovom slučaju jeste da li su ključne varijable teorije deo socijalno konstruisane stvarnosti. Naglasak je na onome što je zajedničko posmatranima, a ne na njihovim pojedinačnim percepcijama interakcije. To znači da izabrane teorijske kategorije moraju da imaju društveno značenje za sve posmatrane. U slučaju primene *the experienter mode* posmatranja naglasak je na interpretaciji svakog pojedinog posmatranog. Set teorijskih kategorija mora da obuhvati iskustvo svake pojedinačne posmatrane osobe. Interakcija se objašnjava preko ispitivanja individualnih tački gledišta posmatranih (Ibid, 369).

Prema ovoj zamisli, različitim načinima posmatranja odgovaraju različiti načini validacije. Pri primeni *experienced mode* posmatranja validacija je brižljiva korespondencija između kategorija kodiranja i teorijskih konstrukcija

posmatrača. Pri primeni *experiencing mode* validnost sistema kodiranja ne zavisi samo od korespondencije između kategorija kodiranja i teorijskih pretpostavki, nego i od saglasnosti značenja šeme kodiranja i načina izražavanja posmatranih, odnosno populacije kojoj oni pripadaju (Ibid, 371). Naime, mora se proveriti da li šema kodiranja pokriva socijalnu definisanu stvarnost posmatranih. To se naziva reprezentacionalnom validnošću (Ibid, 372). U slučaju validacije kod primene *experienter mode* posmatranja uključen je i odnos između individualnog kognitivnog procesa i interakcije. Znači, mora da postoji ne samo korespondencija između kategorija kodiranja i teorijskih kategorija, nego i korespondencija između značenja pripisanog kategorijama i značenja svojstvenog individualnim posmatranim osobama. Drugim rečima, mora da postoji saglasnost sa individualnim shemama interpretacije. Stoga se uz uobičajene načine validacije ovde javlja i idiografska valjanost (*callidiographic validity*, ili, na drugom mestu, *idiographic validity*). Naravno, Poole i Folger su svesni da su i reprezentacionalna i idiografska validnost – validnost konstrukata, ali su želeli da posebnim nazivima istaknu tip informacija neophodan za valjanost posebnih načina posmatranja (Ibid, 375). To znači da i pri proceni validnosti konstrukata istraživač mora da uključi individualne kognitivne procese. Stoga je pri primeni ovog načina posmatranja potrebna i aktivna uloga posmatranih, odnosno oni treba da daju nazive svojim izrazima koji se poklapaju sa kategorijama sheme kodiranja. Ovo je primenjivano u različitim istraživanjima pacijenata. S druge strane, autori primećuju da posmatrani često ne mogu da daju obaveštenja o svojim kognitivnim procesima (Ibid, 374). Ovo ostaje kao problem ovog nipošto nezanimljivog pokušaja povezivanja različitih vrsta sistematskog posmatranja malih grupa sa različitim oblicima validacije.

Da se vratimo na odnos opštijeg kvalitativnog pristupa i validnosti pri primeni posmatranja u njegovom okviru. T. Vučković Juroš upozorava da se često previda da "metodi kvalitativnog istraživanja" traže posebno rigorozan pristup; ona podseća na H. S. Beckerovu tvrdnju da je "epistemologija etnografije" u svom naglašavanju tačke gledišta posmatranih kao i ona koju primenjuju drugi društveni naučnici, samo još rigoroznija i kompletnija (Vučković Juroš 2011; Becker 1996, 59). U slučaju ozbiljno rađenih istraživanja na kvalitativnoj građi, ovo je tačno; problem se javlja jer pri objavljivanju takvih istraživanja po pravilu nema mogućnosti da se izloži kompletna procedura koja bi omogućila njihovu replikabilnost; validnost je i ovde povezana s objektivnošću. S druge strane, još je vrlo davno primećeno da i metod pojedinačnog slučaja može da pruži obaveštenja koja će biti i objektivna i validna. V. Milić citira F. Znanieckog, "Protiv intuicionista, moramo se priseliti da naučni značaj pojedinačnog slučaja ne leži u njemu samom, već u njegovoj upotrebi u stvaranju opštih pojmova i zakona. Dobro posmatran slučaj je naučno značajan upravo u onoj meri u kojoj je reprezentativan za čitavu klasu slučajeva koji nisu bili tako dobro posmatrani" (Prema. Milić 1986, 354).

Pitanje kriterijuma posmatranih i kriterijuma posmatrača kao standarda validnosti svojevremeno je komentarisao J. D. Y. Peel, na primeru istraživanja sistema verovanja s kojima se sretao za vreme terenskog rada u plemenu Joruba u Nigeriji. On je postavio pitanje ko treba da definiše kategoriju magijsko-religijskog ponašanja; podsetio je da je još J. Goody upozorio da to ne može da učini samo posmatrač (Peel 1969, 70; Goody 1961, 142). Goody je, naime, raspravljao da li treba prihvatiti kriterijume posmatranih kao osnovu za analizu. On je bio protiv "intelektualističke, racionalističke" pozicije koja podseća na Tylora i Fräsera i koju je Durkheim kritikovao. Peel nije želeo da se ovde opredeli, jer je smatrao da obe pozicije dele istu racionalističku pretpostavku da su neka verovanja posmatranih istinita, a da druga to nisu. On se ugledao na Durkheima, tražeći da posledice verske prakse koje se mogu posmatrati budu klasifikovane u skladu sa njihovim karakteristikama, u obliku jedne teorije o funkcijama religije (Peel 1969, 72). No, Peel se ovde istovremeno ogradio od tada već anahronog klasičnog funkcionalizma: "ali antropolog ili sociolog koji klasifikuje delanja preko njihovih 'stvarnih' posledica, pre nego preko namera učesnika, neprestano se suočava sa problemom zašto su ta delanja učinjena, zašto ih delatnici čine" (Ibid, 73). Ili, drugim rečima: "Mi pogrešno interpretiramo zašto ljudi delaju ako, polazeći od shvatanja šta mi smatramo da moraju biti efekti delanja, zanemarujemo kategorije pod kojima oni delaju" (Ibid, 75). Odnosno, "samo pomoću uzdržavanja da primenimo naše društvene predrasude možemo razumeti njihovo ponašanje" (Ibid, 79). Pa Peel u tom smislu podseća: "G. C. Homans, igrajući ulogu najpoštenijeg brokera između teorija Malinovskog i Redklif-Brauna, interpretirao je magijsko ponašanje kao jedan iracionalni odgovor na uznemirenost (*anxiety*) na vrlo sličan način" (Ibid, 80).

Naime, još je Cicourel upozorio da istraživačeve opservacije i zaključci interreaguju, na nepoznate načine, sa njegovom vlastitom biografskom situacijom, i da on/a stoga ne sme da propusti da konceptualizuje elemente zdravorazumskog ponašanja u svakodnevnom životu primenjujući model posmatranog. Prema Cicourelu, interpretacija značenja mora da se oslanja na tipifikacije sveta koje primenjuju i posmatrani i posmatrač (Cicourel 1964). A Sjoberg i Nett su, izrekom utvrđujući da je istraživač varijabla u nacrtu istraživanja, tražili da se ispita kako istraživačev sociokulturni *background* utiče na njegove interpretacije (Sjoberg, Nett 1968, IX).

Pitanje je, ipak, složenije nego što izgleda na prvi pogled. B. E Ward je u svom istraživanju ribara iz južne Kine podsetila da je Levi-Strauss još 1953. podvukao razliku između kulturalno stvorenih modela i modela posmatrača (*observers` models*). Prve od njih stvaraju posmatrani, druge, nesvesne modele, posmatrači. Ward je, pišući o Kau Sai modelu, zajednici koja je, za razliku od davno mrtvih zajednica tradicionalnih literata, iznenađujuće dostupna posmatranju (*observable*), naglasila da se u vreme istraživanja može posmatrati samo aktuelan set normi, što je drugačija vrsta evidencije od one koju su ne-

kada stvarali pismeni mandarinini (literati). Pošto je pošla od pretpostavke da svesni model stvaraju različite grupe, od kojih su jedna bili mandarinini, ona je tvrdila da u vreme izvođenja istraživanja svaki posmatrani Kinez u svojoj svesti nosi nekoliko različitih modela, pri čemu su neki od ovih modela bliski posmatračevim modelima, ali ne svi (Ward 1969, 124). Ovome treba dodati da posmatrači jedini i mogu da striktno opažaju razlike između različitih svesnih modela. No, i B. Ward je imala svoj vlastiti model posmatrača: "Ja vidim Kau Sai kao jedan broj vrlo sličnih lokalnih grupa smeštenih u područje koje se samo delimično može definisati pojmovima stepena intenziteta dijadičnih društveno-ekonomskih odnosa koji postoje u njemu" (Ibid, 128-129). Smatrala je da ljudi Kau Sai-a imaju tri različite vrste kineskih socijalnih modela u svojoj svesti. Prvi od njih je njihovo poimanje vlastitog društvenog i kulturnog sistema. Kao i Levi-Strauss, Ward ovo zove *home made* model. Ovaj neposredni model dostupan je naučnom istraživanju. Sasvim je druga stvar šta posmatrani misle da je i kakav je bio tradicionalni mandarinski sistem. Ovo Ward naziva "verovanjem u tradicionalni model", ili "ideološki model", s obzirom na njegovu širu primenljivost. On utiče na posmatrane tako što oni mere šta je, po njihovom mišljenju, stvarno kinesko, pa koriste ovaj model za ispravljanje vlastitog neposrednog modela i svog viđenja društvene strukture. Ward razlikuje i treći oblik modela sa dva podoblika, koje su posmatrani konstruisali kroz društveno-kulturne aranžmane sa drugim kineskim grupama. Njih Ward naziva *internal observers* models. Oni se razlikuju od modela posmatrača po tome što ih stvaraju ljudi koji nisu autsajderi kao antropolozi, već koji sebe smatraju članovima istog šireg društva unutar kojeg su posmatrani. Ward ovde dopunjuje Levi-Straussa: "možemo i moramo kontrastirati svesne modele, koji postoje u svesti istraživanih ljudi, sa modelima posmatrača, koje konstruišu autsajderi, ali je verovatno korisno razmišljati o njima u pojmovima najmanje tri vrste svesnih modela koji su ovde razlikovani kao neposredni modeli, ideološki modeli i modeli unutrašnjih posmatrača" (Ibid, 137).

Zanimljiva je složenost validacije posmatranja od strane posmatranih, od Poolea i Folgera i njihovog sistematskog posmatranja malih grupa, do nastojanja da se poveća validnost kompleksnijih oblika posmatranja. Mnogo šta zavisi od epistemološkog opredeljenja: poznato je da su čak i društvenu strukturu, kao ključni pojam sociologije, pozitivisti poput Radcliffe-Browna shvatali kao nešto što realno postoji, a sledbenici Levi-Straussa, kojeg Ward dopunjava, kao konstrukciju. Ovde pitanje validnosti posmatranja ponovo ulazi u širi kontekst odnosa teorije i istraživanja pri primeni ovog istraživačkog postupka. Sam Radcliffe-Brown podsećao je da je u devetnaestom veku u socijalnoj antropologiji teorijski rad bio odvojen od posmatranja, a da je bilo neophodno njihovo tesno kombinovanje. S razlogom je upozoravao da terenski radnik mora da bude opremljen znanjem o teorijama i hipotezama o predmetu istraživanja. Njegov zadatak je da testira hipoteze na osnovu posmatranja, da bi se

posle hipoteze testirale na uporednom osnovu u drugim društvima, takođe pomoću posmatranja (Redklif-Braun 1982, 163). Pitanje validnosti ovde ponovo dotiče pitanje operacionalizacije pri primeni posmatranja. No, kao što je rečeno, to je tema za sledeći napis odnosno za posebno kompleksno razmatranje odnosa teorije i iskustvenog istraživanja pri primeni posmatranja.

Literatura

- Angrosino, M.V., Mays de Perez, K.A. 2000. "Rethinking observation: From method to context". In *Handbook of Qualitative Research*, Denzin, N.K. and Lincoln, Y.S. (eds). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Atkinson, Paul, and Martyn Hammersley. 1998. "Ethnography and Participant Observation". In *Strategies of Qualitative Inquiry*, Norman K. Denzin, Ivonna S. Lincoln (eds). Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Bales, Robert F. 2009/1950. "Interaction Process Analysis". In *The Content Analysis Reader*, Klaus Krippendorffand, Mary Angela Bock (eds), 75-83. Los Angeles: Sage.
- Becker, Howard S. 1996. "The Epistemology of Qualitative Research". In *Ethnography and Human Development: Context and Meaning in Social Inquiry*, Richard Jessor, Anne Colby and Richard A. Shweder (eds), 53–71. Chicago: University of Chicago Press.
- Bendix, Reinhard. 1963. Concepts and generalizations in comparative social studies. *American Sociological Review* 28: 536.
- Bogdanović, Marija. 1993. *Metodološke studije*. Beograd: Institut za političke studije.
- Branković, Srbobran. 2009. *Metodi iskustvenog istraživanja društvenih pojava*. Beograd: Univerzitet Megatrend.
- Bryman, Alan . 2001/ 2012. *Social Research Methods*,. Oxford: Oxford University Press.
- Cicourel, Aaron V. 1964. *Method and Measurement in Sociology*. New York- London: The Free Press, Collier-Macmillan Limited.
- Douglas, Jack, D. 1976. *Investigative social research*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Eriksen, Thomas Hylland and Finn Sivert Nielsen. 2001. *A History of Anthropology*. London, Sterling: Pluto Press.
- Fine, Gary Alan. 1999. Field labor and ethnographic reality. *Journal of Contemporary Ethnography* 28:532-540.
- Gordon, Tuula and Elina Lahelma. 2003. From ethnography to life history: tracing transitions of school students. *International Journal of Social Research Methodology, Theory and Practice* 6 (3) July – September: 245-254.
- Goody, Jack. 1961. Religion and ritual. The definitional problem. *British Journal of Sociology* 12 (2): 142-164.
- Hammersley, Martyn. 1992. "By what Criteria should Ethnographic Research be Judged". In *What's Wrong with Ethnography*, M. Hammersley (ed). London: Routledge.
- Heyns, Roger W. and Alvin F. Zander. 1953. "Observation of Group Behavior". In *Research methods in behavioral sciences*, Leon Festinger and Daniel Katz (eds). New York: The Dryden Press.

- Ilić, Vladimir. 1990. Karakteristike uporednog pristupa u delu L.H.Morgana. *Sociologija* 32 (1-2): 33-42.
- Ilić, Vladimir. 2002. Dirkemov doprinos razvoju uporednog pristupa. *Zbornik Filozofskog fakulteta*, Serija B. Društvene nauke XVII, *Spomenica Mihaila V. Popovića*: 225-263.
- Ilić, Vladimir. 2013. "Odnos posmatranja i drugih istraživačkih postupaka". U *Promene osnovnih struktura društva Srbije u periodu ubrzane transformacije*, Mladen Lazić i Slobodan Cvejić (prir.), 78-96. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Lazarsfeld, Paul.F. and Allen.H. Barton. 1969. "Qualitative measurement: A codification of techniques for social science". In *The nature and scope of social science: A critical anthology*, L. I. Krimerman (ed), 514-559. New York: Appleton Century-Crofts.
- Mabry, Edward A. 1975. An instrument for assessing content themes in group interaction. *Speech Monographs* 42:291-297.
- Mayntz, Renate, Kurt Holm and Roger Huebner. 1979. *Introduction to Empirical Sociology*. Bungay, Suffolk: Penguin Education.
- McCall, George. J. 1984. Structured Field Observation. *Annual Review of Sociology* 10: 263-282.
- McKeon, Richard. 1969. Gibson Winter's "Elements of a social ethic". *Journal of Religion* 49: 77-84.
- Mead, Margaret. 1933. More Comprehensive Field Methods. *American Anthropologist* 35: 1-15.
- Milić, Vojin. 1978. *Sociološki metod*. Beograd: Nolit.
- Milić, Vojin. 1986. *Sociologija saznanja*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Nejgel, Ernest. 1974. *Struktura nauke*, Beograd: Nolit.
- Neuman, William Lawrence. 2006. *Social Research Methods – Qualitative and Quantitative Approaches*, 6th edition. Boston: Pearson.
- Novaković, Staniša. 2007. *Filozofija nauke u Srbiji 1960-1990, (Osvrti i kritike), Izabrani radovi*, IV. Beograd: Institut za filozofiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Peel, John David Yeadon. 1969. Understanding alien belief systems. *British Journal of Sociology* 20 (1): 69-84.
- Poole, Scott M. and Joseph P. Folger. 2009. "Modes of Observation and the Validation of Interaction Analysis Scheme". In *The Content Analysis Reader*, Klaus Krippendorff and Mary Angela Bock (eds), 367-375. Los Angeles: Sage.
- Oyen, Else. 1990. "The Imperfection of Comparisons. In *Comparative Methodology – Theory and Practice in International Social Research*, Else Oyen (ed). Newbury Park California, New Delhi: SAGE.
- Redklif-Braun, Alfred Redžinald. 1982. *Struktura i funkcija u primitivnom društvu*. Beograd: Prosveta.
- Radin, Paul. 1965/1933. *The Method and Theory of Ethnology, An Essay in Criticism*, With an Introduction by Arthur J. Vidich. New York - London: Basic Books, Inc.
- Sapir, Edvard. 1984. *Ogledi iz kulturne antropologije*. Beograd: Prosveta.
- Sjoberg, Gideon and Roger Nett. 1968. *A Methodology for Social Research*. New York, Evanston and London: Harper and Row Publishers.

- Stacey, Margaret. 1969. *Methods of Social Research*. Oxford, London, Edinburgh, New York, Toronto, Sydney, Paris, Braunschweig: Pergamon Press.
- Taylor, Ian. 1978. "Football Mad: A Speculative Sociology of Football Hooliganism". In *Football Hooliganism: The Wider Context*, Roger Ingham (ed.), 352-357. London: Inter-Action Imprint.
- Tilley, Nicholas. 1980. Popper, positivism and ethnomethodology. *British Journal of Sociology* 31(1): 28-45.
- Tomanović, Smiljka. 1995. *Detinjstvo u Rakovici*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Vidich, Arthur J. 1954-1955. Participant observation and the collection and interpretation of data. *American Journal of Sociology* 60: 354-360.
- Vučinić-Nešković, Vesna. 2013. *Metodologija terenskog istraživanja u antropologiji*. Beograd: Srpski genealoški centar - Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Vučković Juroš, Tanja. 2011. Reporting on the Issues of Research Rigour and Ethics: The Case of Publications Using Qualitative Methods in the Croatian Social Science Journals. *Revija za sociologiju* 41 (2): 161-184.
- Ward, Barbara E. 1969. "Varieties of the Conscious Model: The Fishermen of Sout China". In *The Relevance of Models for Social Anthropology*, Michael Banton (ed). London, New York, Sydney, Toronto, Wellington: Tavistock Publications.

Vladimir Ilić

Department of Sociology
Faculty of Philosophy University of Belgrade

*Theoretical orientation and validity of observation
in sociology and anthropology*

This article discusses closely related issues of the theoretical orientation and the validity of the application of the method of observation in sociology and anthropology. It was preceded by a text which discussed issues of meeting the principles of objectivity, systematicity and reliability when using observation as a research method. General problem of the relationship between theory and research in the application of observation will be analyzed in the subsequent article. Introductory section shows the general framework of a hypothetical - deductive conception of science and the role of the method of observation in this context. The next section of the article analyzes the effort of finding denying cases and discusses the limits of the method of analytical induction. This section deals with the influence of data analysis in qualitative form obtained by (usually participatory) observation and constructing explanations on the validity of the observation. The next section of the article shows the possibility of increasing the validity of the observation by including other so-

urces and methods of data collection. The final section shows the impact of over-emphasizing the epistemological difference between qualitative and quantitative orientation in sociology and anthropology on the possibility of increasing the validity of the observation as a research method.

Key words: observation, validity, qualitative and quantitative orientation, analytical induction

*Orientation theoriques et validation dans l'observation
en sociologie et anthropologie*

Cet article considère des problèmes de l'orientation et de la validation théoriques qui sont étroitement associés dans l'application des méthodes d'observation en sociologie et anthropologie. L'article a été précédé par le texte qui a analysé des problèmes du respect du principe d'objectivité, de la systématique et de fiabilité de l'observation comme une méthode de la recherche. Un problème plus général qui s'agit de la relation entre la théorie et la recherche de l'observation sera analysé dans le texte qui suit. Un cadre général pour compréhension hypothétique et déductive de la science et le rôle de la méthode de l'observation dans ce sens est analysé en introduction. La section suivante analyse l'effort de trouver des cas qui réfutent la thèse et considère des limitations du procédé de l'induction analytique. Cette section étudie l'influence de l'analyse de renseignements qualitatifs qui sont obtenus par l'observation (le plus souvent par les participants) et de la formation des explications sur la validité de l'observation. La section qui suit présente la possibilité d'augmenter la validité de l'observation en introduisant des autres sources et manières de la collecte des renseignements. La conclusion présente l'effet de donner une importance excessive aux différences épistémologiques entre orientations qualitatives et quantitatives en sociologie et anthropologie sur la possibilité d'augmenter la validité de l'observation comme un procédé de recherche.

Mots-clés : observation, validité, orientation qualitative et quantitative, induction analytique

Primljeno / Received: 6. 03. 2014.

Prihvaćeno / Accepted: 29. 05. 2014.